

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010

Bouras, N.

Citation

Bouras, N. (2012, November 27). *Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010*. Verloren BV, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20180>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20180> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Bouras, Nadia

Title: Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010

Date: 2012-11-27

Het land van herkomst

Het drukken van deze uitgave werd financieel ondersteund door de Stichting Professor van Winter-Fonds.

Op het omslag: voorzijde, Familie Bouras, Ait Baamrane 1986; achterzijde, Fatima Taouil met dochter, Amsterdam 1980 (HBM/IISG) en Anti-Amicales affiche (zie p. 135) (IISG).

Dit proefschrift heeft geen eigen ISBN.
Het ISBN van de handelsuitgave is 978-90-8704-323-0.

© 2012 Nadia Bouras & Uitgeverij Verloren BV
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Opmaak: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Robert Koopman, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Brochage: Van Strien, Dordrecht

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Het land van herkomst

Perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 27 november 2012 klokke 13.45 uur

door

NADIA BOURAS

geboren te Amsterdam
in 1981

Promotiecommissie

Promotor Prof.dr. M. Schrover

Overige leden Prof.dr. L. Buskens

Prof.dr. H. Entzinger (Erasmus Universiteit Rotterdam)

Prof.dr. H. Ghorashi (Vrije Universiteit Amsterdam)

Dankwoord

Dit onderzoek is tot stand gekomen dankzij de inbreng van heel veel mensen, die ik daar op deze plaats voor wil bedanken. Op de eerste plaats is dat Marlou Schrover. Als kritisch begeleider met veel kennis van ons onderzoeksveld en bovenal als warm en geduldig mens wist zij mij steeds het nodige vertrouwen te geven een volgende stap te zetten in mijn onderzoek. Ik gun iedere aio zo'n promotor.

De afdeling economische en sociale geschiedenis van de Universiteit Leiden is een fijne en inspirerende plek om onderzoek te doen, en dat is grotendeels te danken aan de plezierige collega's. Speciaal wil ik Leo Lucassen noemen. Ik heb in de laatste fase van mijn onderzoek veel gehad aan zijn wijze raad en bemoedigende woorden ('een proefschrift schrijven is geen rocket science!'). Ik wil in het bijzonder mijn directe collega's Corrie van Eijl, Charlotte Laarman en Tycho Walaardt bedanken voor hun morele steun in de afgelopen jaren. Corrie is met haar scherpzinnigheid en nuchtere mentaliteit zeer behulpzaam geweest. Met Charlotte en Tycho, mijn kamergenoten en paranimfen, heb ik lief en leed gedeeld. De gezelligheid tijdens onze binnenlandse en buitenlandse uitstapjes maakte het soms stressvolle aio-bestaan een stuk aangenamer.

Voor hun kritische opmerkingen bij een eerdere versie van mijn proefschrift dank ik Aniek Smit, Herman Obdeijn, Ineke van der Valk en Annemarie Cottaar. Met hun deskundig commentaar hebben zij mij op sommige punten behoed van slordige fouten. Vooral Annemarie Cottaar, met in haar kielzog Wim Willems, is erg belangrijk geweest in de afgelopen jaren. Aan onze samenwerking in 2009 bewaar ik zeer plezierige herinneringen. Meeschrijven aan een boek over de Marokkanen van het eerste uur en het gedeelde enthousiasme voor dit onderwerp hebben mij enorm geholpen tijdens het schrijven van mijn proefschrift. Dat geldt ook voor de vele gesprekken die we voerden. In de eindfase was Anja van Leusden van Uitgeverij Verloren erg behulpzaam. Ik ben haar dankbaar voor de plezierige samenwerking.

Dit onderzoek zou er nooit zijn geweest zonder mijn respondenten. Ik heb veel geleerd van al die mannen en vrouwen die ik de afgelopen jaren mocht ontmoeten en interviewen. Zoals zij, ieder op een geheel eigen wijze, met hun migratieverleden en toekomst omgaan. Ik ben dankbaar voor hun gastvrijheid, hartelijkheid en hun openhartigheid. Met sommigen heb ik door de jaren heen een warme band opgebouwd, die ik zal blijven koesteren.

Tenslotte wil ik mijn familie en vrienden bedanken voor hun steun, troost en aanmoediging die ik bij hen vond en vind. Allereerst dank ik mijn ouders. Met hun verhalen vormden ze een bron van inspiratie en plezier in mijn onderzoek, en met hun

onvoorwaardelijke steun en aanmoediging waren ze van begin tot eind onmisbaar. Aan hen en al die andere Marokkaanse mannen en vrouwen draag ik dit boek op. Mijn zussen, Khadija en Latifa, mogen hier niet ontbreken. Zonder hun vriendschap, morele steun en motivatie had ik het nooit gered. Al is mijn nichtje Sophia nog zo jong, haar vrolijke persoonlijkheid en aanwezigheid zorgden ervoor dat ik extra hard werkte. Ik kan hier onmogelijk al mijn vrienden bedanken, daarom noem ik alleen Fenna Ulichki en Khadija Arib. Onze etentjes, borrels en diepe gesprekken over het leven gaven me extra zin en motivatie op momenten dat het even tegenzat. Als laatste wil ik mijn man Jamal Msalmi bedanken. Ik kon en kan altijd rekenen op zijn steun en onvoorwaardelijke liefde en enthousiasme. Regelmatig wist hij mij af te leiden met zijn verrassingen. Met onze verhuizing, mijn zwangerschap en de afronding van mijn proefschrift waren de laatste twee jaar niet altijd even makkelijk, maar ik heb het met niemand anders willen meemaken.

Inhoud

Dankwoord	5
Lijst van tabellen, schema's en grafieken	10
1 Inleiding	11
Marokkaanse migranten in een transnationale context	11
Probleemstelling	12
Problemativering van banden met het land van herkomst	13
Onderzoeksgroep	16
Historiografisch overzicht	18
Bronnen en methode	21
Opzet van dit boek	26
2 Theorieën omtrent transnationalisme, lacunes en operationalisering	28
Transnationalisme, de 'marginal man' en diaspora	29
Transnationalisme als proces	30
Nieuw, duurzaam en gestuurd	31
Verschillen tussen categorieën migranten	33
Veranderingen door de tijd heen	35
Gevolgen van verschuiving in betekenissen	35
Transnationalisme in relatie tot gender, etniciteit en klasse	36
Operationalisering van transnationalisme	37
3 Marokkanen in Nederland	40
Migratie naar Nederland	41
Spontane migratie	43
Herkomst en vestiging	52
Marokko als emigratieland	54
Permanente vestiging in Nederland	56
4 Nederlandse perspectieven op verbondenheid met het land van herkomst 1960-2010	59
Marokkaanse arbeiders in Nederland voor de werving en buiten de werving om	60
Wervingsovereenkomst	64
Kinderbijslag	68

De jaren 1970: de terugkeergedachte	70
Stichtingen Bijstand Buitenlandse Werknemers	71
Steuncomités	73
Invloed van herkomstlanden	79
De jaren 1980: 'Integratie met behoud van eigen cultuur'	84
Migrantenorganisaties en subsidies	85
Onderwijs in de Eigen Taal en Cultuur	88
Lokaal stemrecht	94
De jaren 1990-2010: roep om aanpassing	97
Personen- en familierecht	100
Op naar naturalisatiedag	101
Conclusie	105
5 Marokkaanse perspectieven op verbondenheid met het herkomstland, 1960-2010	108
Herkomstlanden en hun emigranten	109
Het Marokkaanse emigratiebeleid	111
Het tijdperk Hassan II (1961-1999)	114
Amicales	115
Een ministerie voor Marokkanen in het buitenland	118
De Stichting Hassan II voor Marokkanen in het buitenland	120
Het tijdperk Mohamed VI (1999-heden)	122
Adviesraad voor Marokkanen in het buitenland	124
Conclusie	126
6 Organisaties en hun banden met Marokko, 1974-2010	128
<i>Deel I Organisaties en hun banden met Marokko, 1974-1994</i>	128
De oprichting van de Amicales in Nederland	129
Besmet imago	133
Strijd tegen de Amicales	137
De oprichting van het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland	140
Het KMAN: meer dan een arbeidersorganisatie	143
Kerk-Marokkanen	145
Vrees voor vervolging	149
De strijd tussen Amicales en KMAN	156
Strijd om de Sahara	162
Einde van een tijdperk	163
<i>Deel II Organisaties en hun banden met Marokko, 1994-2010</i>	166
Unie van Marokkaanse Moskeeororganisaties in Nederland	166
Hernieuwde strijd	170
Een moskee in Rotterdam?	176
Hernieuwde oriëntatie op het land van herkomst	180
Organisaties van Marokkaanse vrouwen	184
Conclusie	186

7	Individuele banden met Marokko, 1960-1973	189
	Contact met familie in Marokko	189
	Naar Marokko	192
	Geldovermakingen	194
	Bouchetta's	197
	Conclusie	199
8	Individuele banden met Marokko, 1973-1985	201
	Gezinshereniging	202
	Vestiging in Nederland	207
	Heimwee naar Marokko	209
	Meervoudige huishoudens	210
	De nasleep van de economische crisis	215
	Vrouwen aan zet	219
	Conclusie	222
9	Individuele banden met Marokko, 1985-2010	225
	Permanent verblijf in Nederland	225
	Huis in Marokko	226
	Op vakantie naar Marokko	229
	Vernederlandsing	233
	Marokkanisering	234
	Eigen taal eerst	236
	Marokkaanse televisie	237
	Marokkaanse wereld in Nederland	240
	Teruggaan of blijven	241
	Conclusie	244
10	Conclusie	247
	De aanloop: het wetenschappelijke debat	247
	Het eerste luik: het overheidsbeleid	248
	Het tweede luik: de organisaties	252
	Het derde luik: de persoonlijke banden	253
	Implicaties	256
	Summary	259
	Noten	262
	Geraadpleegde bronnen	282
	Literatuurlijst	284
	Register van namen en plaatsen	295
	Curriculum vitae	301

Lijst van tabellen, schema's en grafieken

Tabel 1	Marokkanen in Nederland, 1972-2011	16
Tabel 2	Aantal gerekruteerde buitenlandse arbeiders per jaar in de periode 1969-1976, naar land van herkomst	42
Tabel 3	Geldige arbeidsvergunningen	43
Tabel 4	Samenstelling van de mediterrane immigrantenpopulatie in Nederland, Utrecht, Den Haag, Amsterdam en Rotterdam in 1971, in percentages	54
Tabel 5	Nederlandse perspectieven op banden met het land van herkomst, 1960-2010	250
Tabel 6	Marokkaanse perspectieven op banden met het land van herkomst, 1960-2010	251
Grafiek 1	Aantal Marokkanen in Nederland (geboren in Marokko), 1972-2010	17
Schema 1	Respondenten	23
Schema 2	Factoren die de aard van banden beïnvloeden, op basis van de literatuur	38
Schema 3	Indicatoren voor banden met het herkomstland	39
Schema 4	Percepties van de aard van de immigratie en immigrantenverblijf en beleidsperspectieven inzake het Nederlandse integratiebeleid (1960-2010). Toevoegingen aan het originele schema zijn in vet weergegeven	60